

УДК 7.067

Понікаровська Н. А.

Харківська державна академія культури

ЗАХИСНІ СИМВОЛИ У ВІЗЕРУНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВАНКИ ЯК ОБЕРЕГИ

Понікаровська Н. А. Захисні символи у візерунках української вишиванки як обереги. На прикладі орнаментів української вишивки у статті розглядається захисні символи-обереги, що боронили від «нечистої сили». Українська вишивка виступає засобом художньо-поетичного освоєння світу та засвідчує глибоку народну віру у силу оберегу. Аналізується зв'язок захисних символів-оберегів із землеробським культом, родинним вогнищем, народними світоглядними уявленнями та суспільними цінностями: символ зораного поля актуалізується через поняття межі; солярні символи – через народне розуміння побудови світу; деякі рослинні символи – через народні уявлення про логіку земного буття людини.

Ключові слова: оберег, символ, захист, українська вишиванка.

Поникаровская Н.А. Защитные символы в узорах украинской вышивки как обереги. На примере орнаментов украинской вышивки в статье рассматриваются защитные символы-обереги, охранявшие от «нечистой силы». Украинская вышивка выступает способом художественно-поэтического освоения мира и свидетельствует о глубокой народной вере в силу оберега. Анализируется связь защитных символов-оберегов с земледельческим культом, семейный очагом, народными мировоззренческими представлениями и общественными ценностями: символ обработанного поля актуализируется через понятие границы; солярные символы – через народное понимание строения мира; некоторые растительные символы – через народные представления про логику земного бытия человека.

Ключевые слова: оберег, символ, защита, украинская вышивка.

Ponikarovska N.A. Protective Symbols in Ornaments of Ukrainian Embroidered Shirt as the Wards. On the examples of the ornaments of Ukrainian embroidered shirt the article deals with the protective symbol-wards that protected from the “devilry”, the “zalozhny” deceased in particular. The Ukrainian embroidery is a means of poetical development of the world and it proves deep people's faith in the ward's strength. The article analyzes the connection between protective symbol-wards with farming cult, family hearth, people's ideological representations and social values: the symbol of plowed field

is actualized through the term of “border”; solar symbols – through people's understanding of the construction of the world; some vegetable symbols are actualized through people's idea of the logic of a human life on the earth.

Key words: amulet, symbol, protection, Ukrainian embroidered shirt.

Постановка проблеми. Вишивка в Україні є одним з найдавніших та улюблених видів народної творчості. Вона поширена на всіх слов'янських територіях та слугує матеріальним джерелом при вивченні давньослов'янських та українських культур, народного мистецтва та побуту. У складних та захоплюючих візерунках, у схемах та кольорах відображено народні уявлення про всесвіт, про процеси, що в ньому відбуваються. Окрім спіднього, вишивкою вкривалась вся одяг, нею прикрашалися пояси, паски, головні убори і навіть взуття. Серед візерунків народної вишивки зустрічаються елементи самого різного призначення – декоративні, обрядові, родинні, оберегові. Поряд із оберегами «на щастя», серед традиційних орнаментів досить часто зустрічаються охоронні символи, що належать до поля захисної народної магії. Призначення таких охоронних символів-оберегів уберегти від хвороби, голоду, хижого звіра, нечистої сили тощо. Поняття «нечистої сили» уособлюється не тільки в усталених християнських образах диявола та чорта, воно має міфологічне коріння. Русалки, мавки, домовики, кікімори, водяні, болотники – всі ці істоти належать до категорії заложних покійників.

Аналіз останніх досліджень. Вишиванка, як витвір народного мистецтва та як культурне надбання, завжди викликала певний інтерес науковців. Історію, особливості та техніку української вишиванки вивчали Т. Островська [7], С. Кітова [6], Т. Кара-Васильєва [4; 5]. Питаннями тлумачення архаїчної символіки вишиванок займалися В. Даркевич [2], А. Амброз [1]. Фундаментальне дослідження заложних, як окремої категорії, покійників належить Д. Зеленіну [3]. Значення впливу народних уявлень про заложних покійників на формування картини світу, наявність матеріальних свідчень цих уявлень у вигляді захисних символів-оберегів української вишивки та недостатня дослідженість захисної символіки української вишиванки у контексті вивчення категорії заложних покійників актуалізує дану проблематику.

Мета статті: розглянути елементи української вишивки як захисні символи-обереги проти заложних покійників; проаналізувати їх зв'язок із іншими сферами життя.

Об'єкт дослідження: елементи орнаменту української вишивки.

Предмет дослідження: елементи української вишивки як захисні символи-обереги в контексті вивчення питань, пов'язаних із категорією заложних покійників.

Виклад основного матеріалу. Охоронні символи в орнаментах українських вишивок є матеріальним доказом існування глибокої народної віри в силу оберегу. Такі орнаменти містять символічні рослинні та

Надійшла до редакції 13.12.2013

зооморфні зображення, які мають різний сенс та значення. Одним з таких рослинних символів є мак, що зображувався досить схематично (Рис.1). Про те, що мак вважається захисним символом, свідчать деякі українські традиції, а саме: мак святили та обсипали їм людей та худобу від порчі та нечистої сили, вважалося, що він спроможний захистити від усіякого зла. Мак, як символ, тісно пов'язаний із тематикою смерті; українці вірили, що поле після битви навесні вкривається маками [7:18]. Про мак, як про захисний символ-оберіг від заложних покійників, свідчить наступний обряд: щоб самогубця не вставав та не лякав людей та худобу, йому у могилу забивали осиковий кілок та посипали її маком, при цьому примовляючи: «тоді будеш ходити, коли мак перелічиш». Вставши, самогубця буде спочатку рахувати макове насіння, а тим часом заспіває півень, і йому прийдеться повернутися до могили [3:53]. Квітка маку також символізувала родову пам'ять. Дівчата, у родині яких були загиблі, вишивали маки на сорочках, носили вінки із маків, присягаючись цим зберегти та продовжити свій рід (Рис.2).

Окреме місце в українській вишиванці займає символіка хреста. Варіантів виконання хреста зустрічається багато: 1) хрест із загнутими кінцями або ярга – символ сонцевороту, солярний знак; 2) громовник – шестигранний хрест, що поміщався у коло або шестигранник, знак грому, раніше знак Перуна; 3) хрест, що ділив на чотири частини ромб – зоране поле; 4) колохрест – хрест, що поміщено у коло, знак Сонця, перепона усіякому злу; 5) крес – рівносторонній хрест, знак вогню тощо. Хрест, як захисний оберіг, за народними уявленнями має велику силу, уособлюючи в собі знак небесних сил (сонця, грому) він усвідомлюється як запорука життя, добра і благополуччя; символом вогню сприймається як очищення від усього лихого; символізує вічну перемогу Сонця.

Хрест у ромбі (Рис.3), символ зораного поля, пов'язує дану символіку із культом землеробства, який поряд із культом предків був поширений по всій слов'янській території. Тема поля, а точніше межі, чіткої границі, яку заложний перетнути не може, актуалізується через залізні знаряддя праці. За народними уявленнями нечиста сила не терпить заліза, а саме їм межа і обробляється. Залізо, як метал, який виконується у вогні, поряд із родинним вогнищем, у вогні, який очищує від усього поганого, є нестерпним для заложного покійника. В народі вважаються, що для того, щоб відбитися від русалки, треба вдарити її кочергою, водяника відлякує залізна голка, потерчатко звільняє залізний хрестик. Втікаючи від заложного покійника, можна було схватитися на полі, але бігти треба було не вздовж, а поперек межі. Нечистих мерців часто ховали на межі, бо вважали, що він цю границю переткнуту не зможе. Межа в даному випадку сприймається як чітка границя між простором життя, творінням та облаштуванням якого, керуючись традиційними, ustalеними законами та правилами, займаються люди, та простором смерті, який наповнено нечистими, тобто заложними покійниками.

Хрести на одязі вишивалися як спереду, так і ззаду. Вважалося, що русалка нападає зі спини тому, що

у людини там хреста нема. Щоб захиститися від русалки, слід на землі накреслити хрест, окреслити коло та в нього встати [3:211]. Накресливши хрест, можна було закрити дорогу нечистим, наприклад, корчмар не впустив до хати потерчат, намалювавши три хрести на порозі [3:51]. За народними уявленнями, душа дитини, що стала потерчатком, сім років літає та просить: «Хрести мя! Хрести мя!», і якщо, почувши його голос, кинути на могилу хрестика, душа дитини знайде спокій [3:71]. Одягнувши на русалку хрестик, можна знов перетворити її на людину [8].

По всій Україні розповсюджено зображення Берегині (Рис.4). Вона є символом Мати-природи, творення, захисту, гармонії життя. Берегиня – це загальний захисний символ, оберіг від всього дурного. Богиня Берегиня тісно перекликається із образом Макоші, богині родючості, покровительки жінок, хазяйкою переходу із Цього світу в Інший. Образ Берегині трансформувалася із антропоморфного у рослинний – квітка була головою, стеблі, розташовані по боках, були піднятими до гори руками (Рис.5).

Народна українська вишиванка має велике символічне значення, при народженні дитини саме у неї мати загортала дитя. Символи, що розміщувались на вишиванці, виступали об'єктивацією народної думки, світосприйняття: зоряне небо, солярні символи, символи води та землі. Вишиванка мала обрядове значення, на весільних вишиванках розміщувались рослинні мотиви: хміль, символ води та винограду (значення розвитку, молодості та любові); лілія, символ дівочої краси та цноти; дуб та калина, символи сили та вічної краси. Символи мають початок в оточуючій реальності, яка переробляючись та усвідомлюючись народною думкою згодом кодується у певні, в даному випадку, зображення. Ця символіка має значення тільки у межах буття конкретної соціокультурної спільноти, зовні якою можна побачити лише його порожню оболонку.

Захисні символи-обереги української вишивки – це не просто ототожнення певного знання із певним образом, вони мають глибокий зв'язок із різними сферами життя. В Україні, як і на всьому слов'янському культурному просторі, вони пов'язані із: родинним вогнищем та землеробським культом (хрест у ромбі, крес); із народними уявленнями про всевіт і його будову (ярга, громовник, колохрест); із уявленнями про святість та логіку буття людини (Бегерині); із християнськими цінностями (символіка хреста).

Висновки. Символи української вишиванки з'явилися в дохристиянську добу, розвиваючись, видозмінюючись, вбираючи в себе нові або переосмислені суспільні і родинні цінності, вони виступають яркою ілюстрацією розвитку і трансформації світоглядних уявлень українського народу. Орнаментальні фігури, в яких закодовано зміст народних світоглядних уявлень, виступають засобом художньо-поетичного осмислення світу.

Наявність захисних символів в українській вишиванці свідчить про глибоку народну віру у силу оберегу. Серед численних візерунків, як обереги проти заложних покійників, виділяються різноманітні хрес-

Рисунок 1. Квітка маку [7:18].

Рисунок 2. Жіноча сорочка [7:4].

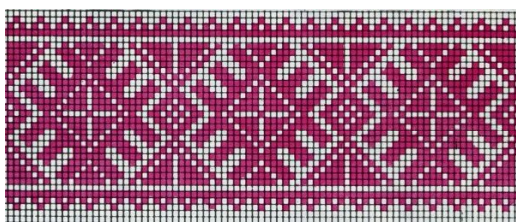

Рисунок 3. Хрест у ромбі [7:44]

Рисунок 4. Берегиня [7:37].

Рисунок 5. Берегиня [7:38].

Список літератури:

1. Амброс А. К. О символике русской крестьянской вышивки архаического типа / Советская археология 1966, № 1. – М.: Издательство академии наук СССР, С. 61 – 76
2. Даркевич В. П. Символы небесных светил в орнаменте Древней Руси / Советская археология 1960, № 4. – М.: Издательство академии наук СССР, С. 56 – 68
3. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки / Д. К. Зеленин. – М.: «ИНДРИК», 1995. – 432 с.
4. Кара-Васильева Т. В. Заволокіна А. О. Українська народна вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. О. Заволокіна. – К.: Думка, 1996. – 90 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Полтавська народна вишивка / Т. В. Кара-Васильєва. – К.: Народна думка, 1983. – 130 с.
6. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника / С. Китова. – Черкаси: Брама, 2003. – 223 с.
7. Островська Т. О. Знаки. 155 стародавніх українських вишивок / Т. О. Островська. – К.: «Соняшник», 1992. – 70 с.
8. Українські народні казки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.org/> 10.10.2013г.

ти, ромби, геометричні фігури, що символізують небесні тіла та стихії, рослинні орнаменти. Кожен з цих символів розкриває своє значення у зв'язку із певними сферами життя: символ зораного поля актуалізується через поняття межі, яку заложний не в змозі перетнути; солярні символи через народне розуміння побудови світу; деякі рослинні символи, через народні уявлення про логіку та гармонію земного буття людини.

Перспективою подальших досліджень є вивчення захисної символіки української хати у контексті категорії заложних покійників.